

РЫХТУЕМСЯ ДА АЛІМПІЯДЫ

В. Л. ВАРАНОВІЧ,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры
беларускай мовы ўстановы Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы,

Д. В. ДЗЯДКО,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка,

Р. К. КАЗЛОЎСКІ,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы,

В. І. КАРАТКЕВІЧ,

старшы выкладчык Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Куляшова,

А. А. РАДЗЕВІЧ,

старшы выкладчык Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,

У. А. СЕНЬКАВЕЦ,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна

РЭСПУБЛІКАНСКАЯ АЛІМПІЯДА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ: аналіз заданняў і парады

Правядзенне заключнага этапу рэспубліканскай алімпіяды па вучэбных прадметах «Беларуская мова» і «Беларуская літаратура» — важная падзея ў сферы адукацыі, культурным жыцці нашай краіны. Трыццаць першая «сустрэча» «клуба» інтэлектуалаў — знаўцаў беларускай мовы, літаратуры, культуры, гісторыі нашай дзяржавы (а гэта неабходны базіс сучаснага юнага філолага) адбылася сёлета ў Мінску. І гэта паказальна, калі не сказаць сімвалічна: сталіца Беларусі распачынае наступнае дзесяцігоддзе ў гісторыі алімпіяднага руху. Новае пакаленне беларускай моладзі ўжо перагарнула чарговую старонку алімпіяды.

«Высокае» журы адзначыла бяспрэчную кампетэнтнасць як у мове, так і ў літаратуры большай часткі ўдзельнікаў творчага спаборніцтва. Значны лінгвакультуралагічны круггляд, чытацкі вопыт у спалучэнні з крэатыўнасцю ўдзельнікаў алімпіяды пацвярджаюць меркаванне, выказанае Блажэнным Аўгустынам Аўрэліем яшчэ ў далёкай старажытнасці: «Для вывучэння мовы значна важней вольная дапытлівасць, чым грозная неабходнасць».

Хочацца спадзявацца, што закладзеная і ўсталяваная традыцыя правядзення алімпіяды па вучэбных прадметах «Беларуская мова» і «Беларуская літаратура», «школа» грунтоўнай падрыхтоўкі вучняў да ўдзелу ў гэтых спаборніцтвах будучь спрыяць абуджэнню і падтрымцы цікавасці да вывучэння беларускай мовы і літаратуры, развіццю таленту асобы і, як падкрэсліў старшыня журы — член-карэспандэнт Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, доктар філалагічных навук, прафесар А. А. Лукашанец, — стане «дзеясным фактарам камфортнага адчування беларуса ў любых абставінах».

Спадзяёмся, што публікацыя арыгінальных заданняў і тэкстаў, якія прапаноўваліся для «Комплекснай работы», «Водгуку на мастацкі твор», як узоры тэм да «Вуснага выказвання», меркаванні спецыялістаў, якія ацэньвалі канкурсантаў, дапамогуць настаўнікам і іх выхаванцам з поспехам падрыхтавацца да чарговых адборачных тураў і прыняць удзел у заключным, фінальным этапе XXXII рэспубліканскай алімпіяды па вучэбных прадметах «Беларуская мова» і «Беларуская літаратура».

Натхнення і поспехаў!

IX клас

Комплексная работа

Заданне 1 было накіравана не толькі на выяўленне таго, наколькі сучасныя школьнікі валодаюць новай лексікай беларускай мовы, наколькі акрэслена яны могуць праводзіць міжмоўныя лексічныя паралелі, але і на праверку ведання імі прынцыпаў фанетычнай адаптацыі і, як вынік, арфаграфічнай перадачы слоў іншамоўнага паходжання ў беларускай мове. Апошняя задача для іх ускладнялася тым, што асаблівасці напісання падобраных для задання слоў былі звязаны з апошнімі зменамі ў Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Вынікі аналізу выканання задання паказалі, што вучні ў пераважнай большасці «пазналі» запазычаныя словы. Некаторыя з іх нават здолелі размежаваць блізкія паміж сабой значэнні ‘від спорту, які заключаецца ў катанні з адначасовым выкананнем разнастайных трукі, стоячы на спецыяльнай ролікавай дошцы’ і ‘кароткая дошка на роліках для такога катання’, дошку назваўшы *скейтбордам*, а від спорту — *скейтбордынгам* (*скейтбордзінгам*), чаго не прадугледжвала ўмова задання. Журны, натуральна, супраць гэтага нічога не мела, за выключэннем таго выпадку, калі апошняе слова было запісана ў прынцыпова непрымальнай форме: *скейтбордінг*. Зрэшты, гэтая памылка была адзінкавым выпадкам. А вось трагічнае напісанне слова *фітнес*, наадварот, не змаглі ўзнавіць больш за палову канкурсантаў: большасць падала яго ў форме *фитнес*, сустрэўся і варыянт *фитнас*, у якім памылка мае прынцыповы характар, бо атанне ў адпаведнасці з новымі правіламі распаўсюджваецца толькі на іншамоўныя словы з фіналямі *-er* і *-el*. Што да напісання *фитнес*, то памылка ў ім не такая грубая, наколькі ў маўленчай практыцы сустракаецца і вымаўленне з цвёрдым [н], а ў правілах адзначана, што выбар паміж літарамі «е» і «э» залежыць ад літаратурнага вымаўлення. Апорай жа ў выбары правільнага варыянта напісання *фитнес* магло паслужыць напісанне значна больш распаўсюджанага слова з аналагічнай фіналлю — *бізнес*. З астатнімі словамі алімпіяднікі ў асноўным справіліся.

У **заданні 2**, прысвечаным праблеме размежавання паронімаў, найбольшыя праблемы выклікалі пары *асабістую / асабовую* і *ганьбаваць / ганьбіць*. Прычым першую пару можна ацаніць як ледзь не хрэстаматычную для названай праблемы, бо яна сустракаецца

ў шмат якіх падручніках і даведніках, у розных тэстах. Але пры гэтым, як відаць, яна застаецца і традыцыйна складанай. А ўвогуле хацелася б тут зазначыць, што паспяховасць у справе размежавання паронімаў у значнай ступені залежыць ад наяўнасці моўнага чутця ў носьбіта мовы, што можа быць абумоўлена як яго асабістымі здольнасцямі, так і начытанасцю, жаданнем быць назіральным, сістэматычнай працай над сабою, у тым ліку з дапамогай настаўніка на ўроках беларускай мовы. На гэтай падставе можна сцвярджаць, што атрыманы ў выніку такой працы досвед павінен быць вельмі карысным, бо тонкае адчуванне мовы, акрамя іншага, з’яўляецца паказальнікам развітой асобы.

У **заданні 3** найбольшы цяжкасці ў вучняў былі з вызначэннем трыяга фразеалагізма (на аснове прыказкі *Старога вераб’я на мякіне не правядзеш*). Хоць з пададзенай прыказкі сапраўды можна вывесці фразеалагізмы *стары срабей*, *стрэляны верабей* (праўда, фразеалагізм *стары воўк* — а ў работах сустракася і ён — тут аніяк не выводзіцца), аднак яны, як назоўнікавыя, прынцыпова не адпавядаюць значэнню ‘не перахітруеш, не абдурыш, не ашукаеш’, якое стасуецца толькі з фразеалагізмам *на мякіне не правядзеш*. І трэба адзначыць, што ігнараванне ўдзельнікамі алімпіяд катэгарыяльнага значэння фразеалагізмаў становіцца ўжо даволі ўстойлівай недапрацоўкай у іх падрыхтоўцы.

Словаўтваральная праблематыка, якой было прысвечана **заданне 4**, традыцыйна дазваляе набраць максімальны бал зусім нязначнай частцы канкурсантаў. Аднак, нягледзячы на тое, што на гэты раз заданне, прысвечанае словаўтварэнню, было ўскладнена тым, што аналізу падпадалі ўтварэнні аказіянальнага характару, вучні адносна паспяхова справіліся са сваёй задачай. Большасць правільна вызначыла спосаб утварэння ўсіх або амаль усіх аказіяналізмаў і атрымала больш за палову ад максімальна магчымай колькасці балаў.

На невялікі, але стабільны недабор балаў паўплываў шэраг нязначных, на першы погляд, недакладнасцей. Але тэорыя словаўтварэння — навука строгая, і далёка не кожнае адхіленне ад аптымальнай схемы адлюстравання словаўтваральнай структуры слова можа дапусціць.

Найбольш распаўсюджанымі адхіленнямі пры выкананні данага задання сталі, першае, указанне недакладнай формы суфікса, з дапамогай якога ўтворана слова *аханісты*,

а па-другое — «недабор» усіх сродкаў утварэння слова *вечназялёніца*.

Так, на частае адзначэнне вучнямі суфікса *-ст-* замест *-іст-* відавочна паўплывала ўтваральная аснова дзеяслова *ахапіць*, якая канчаецца на *-і*. Пры чыста механічным поглядзе на структуру вытворнага слова, калі вылучыць з яго ўтваральную аснову, сапраўды вымалёўваецца рэшткавая частка *-ст-*, але такога суфікса проста не існуе. Тут трэба помніць, што суфікс — гэта афіксальная (службовая) марфема, а такіх марфем у мове — абмежаваная колькасць, таму пры выяўленні словаўтваральнага сродку трэба арыентавацца на знаёмыя, рэгулярныя часткі слоў. Адна з такіх і ёсць суфікс *-іст-* (параўн.: *ляс-іст-ы, балоц-іст-ы*).

А як жа быць з *-і-*, якім канчаецца аснова? Калі суседнія фрагменты словаўтваральнага сродку і ўтваральнай асновы супадаюць, яны часта «накладаюцца» адзін на аднаго. Можна сітуацыю патлумачыць і прасцей, спаслаўшыся на ўсячэнне ўтваральнай асновы, параўнаем: *задзір/а(ц)ца + ыст(ы) → задзірыст(ы)*.

Яшчэ хацелася б пажадаць, каб пры вызначэнні ўтваральнай асновы дзеяслова (што было адной з умоў задання) сама аснова і абазначалася, а не проста прыводзіўся матывавальны дзеяслоў. Для гэтага было дастаткова выдзеліць дужкамі суфікс інфінітыва *-ці* (які ва ўтварэнні прыметніка *ахапісты* ўдзелу не прымае), падобна да таго, як у зоры быў выдзелены нулявы канчаток назойніка *курган*.

Што да аказіяналізма *вечназялёніца*, то найбольш распаўсюджанай недакладнасцю пры яго разборы было «глубінне» суфікса *-і-* (постфікс быў больш заўважны і «зацьмяваў» сабою суфікс). Некаторыя з канкурсантаў спрабавалі «легалізаваць» страту суфікса, прэзентуючы форму *вечназялёніца* як дзеяслоў у трэцяй асобе, адз. ліку, цяперашнім часе, у якой [і], сапраўды, не ёсць суфікс, а належыць да канчатка. Аднак трэба мець на ўвазе, што любая спрагальная форма суадносіцца з інфінітывам, разам з якім яны рэпрэзентуюць адно і тое ж слова, для якога форма інфінітыва з'яўляецца пачатковай, і словаўтваральны аналіз слова мае на ўвазе аналіз менавіта інфінітыва.

Пятае заданне сталася адным з самых лёгкіх для ўдзельнікаў алімпіяды. Частка з іх, аднак, памылілася ў напісанні слова *восемсот* (была зафіксавана форма *васямсот*), забыўшыся, што правапіс складаных

лічэбнікаў з часткаю *-сот* адрозніваецца ад правапісу тых, што канчаюцца на *-дзясот/-дзясот*, і частку перад *-сот* трэба пісаць як асобнае слова.

Яшчэ адна недакладнасць у гэтым заданні — напісанне некаторымі ў спалучэнні *трыста кілаграмаў* апошняга слова ў форме *кілаграм*, відаць, пад уплывам рускай мовы, у якой некаторыя назвы мер мужчынскага роду, якія ў беларускай мове ў форме роднага склону множнага ліку ўжываюцца з канчаткам *-аў*, пры падліку можна ўжываць з нулявым канчаткам: *100 грамм, 5 карат* (па-беларуску — *100 грамаў, 5 каратаў*).

Трошкі больш цяжкасцей у параўнанні з папярэднім стварыла для ўдзельнікаў алімпіяды заданне 6, у якім канкурсантам была прапанавана доволі стандартная і традыцыйная для розных тэстаў задача: запісаць дзеясловы ў форме другой асобы множнага ліку. Хоць вучні, як выявілася, разумеюць прыцып утварэння гэтай граматычнай формы, цяжкасці ўсе ж такі ўзніклі, і перш за ўсё праз шэраг графічных слоў. Некаторыя з іх былі настолькі непадатлівымі, што ў працах розных удзельнікаў можна было сустрэць вельмі разнастайны набор неадпаведных літаратурнай норме словаформаў. Асабліва ўскладнялася задача, калі словазмяненне павінна было суправаджацца гістарычным чаргаваннем зычных. Так, замест правільнай формы дзеяслова *ткаць* — *тчаце* вучні запісалі такія адказы: *ткаеце, тчаце, ткаце, ткіце*.

Вядома, што чым цяжэйшая задача, тым больш важнай з'яўляецца любая зачэпка для яе развязання. Нам уяўляецца, што пра чаргаванне зычных, улік якога, напэўна, паспрыяў бы «вылічэнню» патрэбнай граматычнай формы, можна было б здагадацца, успомніўшы славеты багдановічаўскі радок «І тча, забыўшыся, рука...».

Здавалася б, значна прасцейшыя ў сваёй марфалогіі дзеясловы *бяліць* і *сядзець* павінны былі выклікаць куды менш праблем, але і тут сустрэліся разнастайныя адхіленні ад нормы: замест *бэліце* сустрэліся напісанні *бяліце, беляце, бяліце*, а замест *седзіце* — *сядзіце, седзяце*. Як бачым, вучням бывае цяжка вызначыцца з правільным напісаннем, калі на гэта ўплывае адначасова некалькі фактараў; тут імі сталі, відаць, неабходнасць размежавання і формаў абвеснага і загаднага ладу, і тыпу спражэння, а таксама ўлік чаргавання *я/е* ў залежнасці ад становішча галоснага адносна націску.

У заданні 7 большасць памылак была зроблена пры дапаўненні сказа «Залежнасць другой (ці другіх) часткі ад першай праяўляецца: у парадку слоў (...) часткі адносна (...)».

Многіх канкурсантаў збіла з тропу тое, што акцэнт у заданні быў зроблены на праблематыцы, звязанай з адносінамі паміж нераўнапраўнымі часткамі складаназлучаючага сказа. Гэта справакавала выкарыстанне ў адказах тэрмінаў-паняццяў, якія актуальныя толькі пры характарыстыцы складаназалежнага сказа (*даданая (частка), галоўная (частка)*). У іншых месцах таксама сустракаліся памылкі, але яны былі выкліканы аб'ектыўнай прычынай — недастатковай падрыхтаванасцю вучняў у пытаннях з галіны тэорыі сінтаксісу.

З літаратурнай часткай у комплекснай рабоце большасць вучняў справілася: правільна вызначылі цвёрдыя формы вершаў, назвалі герояў праявітых твораў, памер, рыфмоўку, тэму прапанаваных твораў ці ўрыўкаў.

Былі адзінкавыя памылкі з вызначэннем *санета* і *трыялета*. У асобных працах канкурсантаў назіраліся часам дзіўныя назвы трыялета. Справа ў тым, што ў заданні было два трыялеты, адна *актава* і адзін санет. Трыялет і актава па колькасці радкоў аднолькавыя. У адным выпадку трыялет вызначаўся правільна, у другім — не, што сведчыць пра няўпэўненныя веды вучняў у гэтым пытанні. Актава часам называлася *рандо*.

У заданні, у якім па аўтарскім апісанні патрэбна было назваць герца, было дапушчана найбольш памылак: гучна блыталі герояў, часам не называлі іх імёнаў, а ўказвалі від іх дзейнасці ці пасаду.

Водгук на мастацкі твор

Аналіз гэтага конкурсу ў IX класе паказвае, што найбольшыя цяжкасці звязаны з вызначэннем тэмы і ідэі твора. Вучні часцей за ўсё акцэнтуюць увагу на асобных паняццях, вобразах, словах. У вершы «Зона адчужэння» ўдзельнікі алімпіяды ўбачылі ў якасці дамінантага слова «зона» і суаднеслі яго з чарнобыльскай трагедыяй, не звярнуўшы ўвагу нават на тое, што верш Мікола Аўрамчык напісаў задоўга да аварыі — у 1975 годзе.

У некаторых навучэнцаў не выпрацавана сістэма аналізу мастацкага твора: яны не ўмеюць яшчэ суаднесці частку і цэлае, мастацкія вобразы і мастацкую карціну, асэнсаваць тэкст і падтэкст.

Удзельнікі алімпіяды паказалі добрыя веды ў тэарэтычных пытаннях верша: умеюць вызначыць страфу, стапу, клаўзулу і іх віды; памер, рыфмоўку і інш. Што датычыцца ролі ўсіх названых версіфікацыйных складнікаў у раскрыцці зместу і формы верша, то вучні не заўсёды маглі правільна яе асэнсаваць.

Хочацца адзначыць праблемы канкурсантаў адносна структуры водгуку, яго кампазіцыйных частак: уступу, асноўнай часткі і заключэння. Усе яны павінны быць канцэптуальна спалучаны паміж сабой, мець адпаведную суразмернасць. У працах уступ і заключэнне не заўсёды адпавядалі асноўнаму зместу, у невялікай колькасці водгукаў заключэнне цалкам адсутнічала.

Частка ўдзельнікаў алімпіяды падрыхтавала водгук без уліку кантэксту прапанаванага верша з тэматычна блізкімі творамі аўтара і іншых беларускіх паэтаў.

Ліснае выказванне

Па выніках праведзенага конкурсу можна адзначыць, што ўдзельнікі алімпіяды працягваюць дэманстраваць традыцыйныя недахопы. Гэта ў некаторых выпадках манатоннасць вытанацыі, выкліканая агучваннем яўна завучанага матэрыялу; яшчэ часцей — адсутнасць ці мінімальнае колькасць спасылак і, асабліва, цытат пры абгрунтаванні думак; гэта нярэдкае выпадкі адхілення ад тэмы або непаслядоўнасць, калі адсутнічае лагічны працяг, развіццё агучанай у пачатку выказвання праблемы.

Як падалося, у параўнанні з мінулымі гадамі было меней эмацыянальна яркіх выказванняў. Хаця яны былі, прычым такія выступленні больш удаваліся тым, хто выкладаў думкі лагічна прадумана, цікава і змястоўна. Натуральна, пры грунтоўна падрыхтаваным выказванні значна прасцей аздобіць яго эмоцыямі. Але, магчыма, тут ёсць і адваротная залежнасць, бо дадатковы эмацыянальны пачатак, эмацыянальная выразнасць слова дапамагаюць больш ярка і ўпэўнена разгарнуць сваю думку.

X клас

Комплексная работа

У часткі школьнікаў нечакана выклікала цяжкасці **заданне 3**, звязанае з пошукам фразеалагізмаў і ўстанаўленнем іх адпаведнасці з лексічным значэннем. Так, адзінка *прыйдзе коза да воза* была распазнана як 'прыйсці да воза' або 'прыйдзе коза'.

Складанасць задання 4 у тым, што цяжка зразумець сэнс аўтарскага наватвора без кантэксту (што такое *крылаціца*, што такое ці хто такі *лістабой*, *выгарбак*?). А праз гэта цяжка зрабіць словаўтваральны аналіз, які пачынаецца, перадусім, з тлумачэння значэння слова (з пошуку найбліжэйшага аднакаранёвага).

Асноўнай праблемай пры выкананні задання 5 сталі выпадкі канверсіі. *Юшка будзе першы гатунак* — *першы* значыць ‘добры, лепшы’ (гэта прыметнік, іменная частка састаўнога іменнага выказніка); *Ён цэлы год чакаў* — *цэлы* значыць ‘увесь’ (гэта займеннік, *цэлы год* — сінтаксічна непадзельнае словазлучэнне ў ролі акалічнасці часу); *Кожны будаўнік* — *у пэўнай ступені паэт* — *пэўны* значыць ‘нейкі’ (гэта займеннік, *у пэўнай ступені* — сінтаксічна непадзельнае словазлучэнне ў ролі акалічнасці меры і ступені).

Асноўныя недакладнасці пры выкананні задання 6 выклікала ўтварэнне формы загаднага ладу другой асобы ад дзеяслова *паджнынацца*, таму што не ўсе ўзялі пад увагу зваротнасць дзеяслова, утварыўшы памылковую форму *паджынай*. Узніклі праблемы і пры вызначэнні ўтваральнай асновы інфінітыва *сароме-цца*, што пацягнула за сабой памылковае ўтварэнне формы загаднага ладу *саромся*, замест *саромейся*.

Літаратурная частка комплекснай работы змяшчае заданні, якія павінны выявіць веданне твораў беларускай літаратуры і глыбокае разуменне літаратуразнаўчых тэрмінаў у межах школьнай праграмы.

У заданні 8 прапанавалася вызначыць вершаваны памер, тып рыфмоўкі і сродак мастацкай выразнасці ў вылучаных курсівам фрагментах чатырох вершаваных твораў. З адказаў вынікае, што найбольшую складанасць выклікала вызначэнне памеру (5-стопнага ямба, 2-стопнага анапеста, 4-стопнага дактыля і 3-стопнага амфібрахія): у многіх выпадках вучні называлі толькі стапу, у асобных — адказ быў цалкам памылковым. Замест тыпу рыфмоўкі (перакрыжаваная, парная, кальцавая) называлі від рыфмы па месцы націску — мужчынская, жаночая, дактылічная і інш. У тым ліку складанасць выклікаў пошук у прапануемых радках мастацкіх тропаў — эпітэта, параўнання, метафары.

Склалася ўражанне, што ў сістэме падрыхтоўкі некаторых алімпіяднікаў адсутнічалі трэніровачныя заданні па пошуку сродкаў мастацкай выразнасці ў любым мастацкім тэксце, як вершаваным, так і праязічным.

У заданні 9 ад канкурсантаў патрабавалася агульнае веданне значных фактаў з біяграфій выбітных пісьменнікаў, назваў іх шырокавядомых твораў, імёнаў герояў, рода-жанравай спецыфікі мастацкай творчасці, кірункаў. Паводле пададзеных у тэксце задання «фактаў, з’яваў, мастацкіх вобразаў, мастацкіх твораў» неабходна было назваць прозвішча мастака слова, да якога ўсё гэта адносіцца, напрыклад: «Міншчына. Інстытут мовазнаўства Акадэміі навук БССР. Зёлкін, байка. “Мілы чалавек”. “Брама неўміручасці”» — Кандрат Крапіва.

З васьмі прапанаваных у заданні варыянтаў толькі некалькі вучняў (з больш чым сарка чалавек) здолелі даць правільны адказ на ўсе і беспамылкова запісаць у табліцу. Найбольш цяжкімі для вызначэння былі Янка Лучына, Максім Гарэці, Пятрусь Броўка. Былі выпадкі, калі блыталіся імя і прозвішча пісьменніка.

Для паспяховага выканання задання 10 ад удзельнікаў алімпіяды патрабавалася добрае арыентаванне ў рода-жанравай сістэме літаратуры, мастацкіх тропях, навыкі іх дакладнага вызначэння ў тэксце. Прапанаваны былі вершаваны твор Эдуарда Валасевіча «Кот і вожык». У заданні неабходна было вызначыць жанр твора, сродак стварэння сатырычнага эфекту, алегарычныя вобразы і інш.

Жанравую прыналежнасць у асноўным удзельнікі алімпіяды вызначалі правільна — байка, як і родавую — ліра-эпас. Найбольшую цяжкасць выклікала пытанне аб сродку сатырычнага эфекту. Замест правільнага адказу «іронія» вучні пісалі «сатыра», «камізм» і многае іншае. Амаль беспамылкова былі вызначаны алегарычныя вобразы.

Водгук на мастацкі твор

Праца над водгукам — адзін з самых складаных відаў работы на алімпіядзе. Вучань мусіць паказаць літаратурную эрудыцыю, абазнанасць у галіне тэорыі літаратуры. Конкурс дазваляе ў найбольшай ступені выявіць кампетэнцыі вучняў у літаратуразнаўчым аналізе, узровень валодання нормаў пісьмовага маўлення, паказаць шырыню кругагляду, выявіць арыгінальнасць погляду на свет, каштоўнасцю арыентацыю, узровень агульнай культуры ведаў.

Удзельнікам алімпіяды быў прапанаваны верш Пімена Панчанкі «Даруйце бацькам, што жадаюць сваім...», прысвечаны праблеме ўзаемадачынненняў дзяцей і бацькоў, вучняў

і настаўнікаў. Тэкст быў няпросты для аналізу, але дастаткова зразумелы для вучняў дзясятага класа. Складанасцю для некаторых стала вызначэнне тэмы твора, якая ў работах фармулявалася залішне коратка і няпоўна — «тэма бацькоў і настаўнікаў», хаця ў вершы значная ўвага надаецца нашчадкамі і вучням. Ідэйны змест быў акрэслены на дастаткова прымальным узроўні. У работах вельмі заўважнымі былі хатнія напрацоўкі вучняў. З аднаго боку, школьнікі даволі добра здолелі вызначыць мастацкія тропы, з другога боку, часам памыляліся, паколькі трапілі пад уплыў падрыхтаваных клішэ, а таму шукалі, напрыклад, алітарацыю і асананс там, дзе іх не было; надараліся памылкі і пры вызначэнні іншых мастацкіх сродкаў. Усё ж веды па літаратуразнаўчых тэмах школьнай праграмы ў часткі ўдзельнікаў былі яўна недастатковыя. Стварылася ўражанне, што пры падрыхтоўцы некаторых каманд мала выкарыстоўваўся метада трэнерскага напісання падобных пісьмовых водгукаў з адпрацоўкай усіх тонкасцей моўна-стылістычнага і літаратуразнаўчага аналізу.

Асноўны недахоп водгукаў — абмежаваны чытацкі вопыт (адсутнасць паралеляў з іншымі тэкстамі, цытат). Многія школьнікі падавалі спасылкі на іншых аўтараў, аднак не прыводзілі назваў канкрэтных твораў, блізкіх па тэме і праблеме да тэксту для водгуку. Яшчэ адна распаўсюджаная памылка — недакладнае цытаванне іншых твораў (замена слоў, парушэнне іх парадку, ігнараванне аўтарскай пунктуацыі). Не ўсім вучням удалося поўна ахарактарызаваць вобразны лад верша П. Панчанкі і вызначыць сродкі стварэння мастацкага твора.

У некаторых работах адсутнічаў літаратурны кантэкст, не было параўнання ці спасылкі на іншыя творы П. Панчанкі ці беларускіх пісьменнікаў, адчуваўся дастаткова бедны чытацкі вопыт для рэспубліканскага «алімпійскага» ўзроўню. Пэўная колькасць вучняў спрабавала правесці паралелі паміж даследуемым вершам і апавяданнямі Змітрака Бядулі «На Каляды к сыну» і М. Гарэцкага «Роднае карэнне», але без заглыблення ў ідэйна-філасофскі змест. У некаторых выпадках аўтары работ перапісвалі радкі верша П. Панчанкі, а пасля пераказвалі іх змест сваімі словамі, без разважання, спробы філасофствавання, літаратуразнаўчага аналізу. Сустрэкаліся асобныя моўныя недахопы, пунктуацыйныя памылкі ва ўскладзеных сказах,

арфаграфічныя, нават у цытаванні вывучаных на памяць радкоў, напрыклад: «сгарэць» замест «згарэць».

На жаль, часта вызначэнне тропаў, сінтаксічных або фанетычных мастацкіх сродкаў праводзіцца на ўзроўні «тут нешта ёсць». Найбольшую ж цяжкасць выклікае асэнсаванне прычын з'яўлення сродкаў мастацкай выразнасці ў вершы, бо для гэтага неабходна спасцігнуць не толькі тэму, але і ідэю твора, раскрыць светапогляд, філасофію аўтара. Адным словам, глыбокая аналітычная праца часам зводзіцца да тэхнічнага пошуку слоў з пераносным значэннем і падбору да іх пэўнай літаратуразнаўчай тэрміналогіі. А важныя моманты застаюцца па-за ўвагаю. Так, іронію ў вершы «Даруйце бацькам, што жадаюць сваім...» убачылі толькі 3—4 вучні з 46-ці, астатнія былі схільныя канстатаваць і пераказаць сваімі словамі змест.

Настаўнікам у час падрыхтоўкі вучняў да розных этапаў алімпіяды хочацца парэкамендаваць навучыць будучых удзельнікаў беспрымыкова разбіраць любыя вершаваныя радкі па мастацкіх тропях, вызначаць памер, кампазіцыйныя асаблівасці тэксту, патлумачыць дзесяцікласнікам такія эстэтычныя катэгорыі, як прыгожае, узвышанае, пачварнае, камічнае, трагічнае, што дапаможа лягчэй вылучаць мастацкія якасці і вартасці твора, заглыбляцца ў яго ідэйна-філасофскі змест.

У цэлым вучні паказалі высокі ўзровень пісьменнасці, шырокі круггляд, выявілі грамадзянскую і чалавечую пазіцыю, здолелі паразважаць на актуальныя праблемы сучаснасці, пра лёс і прызначэнне чалавека, уласныя жыццёвыя арыенціры і прыярытэты.

Вуснае выказванне

У конкурсе «Вуснае выказванне» прапанаваныя тэмы ахоплівалі шырокае поле філасофскіх пытанняў: ад грамадска-патрыятычнай праблематыкі да пачуццёва-ўзвышанай тэматыкі любові да бліжняга і ўсяго жывога ўвогуле (экалогіі). У кожным білеце было па два пытанні (праблемы) розных тэматычных кірункаў. Пытанні маглі падавацца ў выглядзе нейкага сцвярджэння, ці радкоў з мастацкага твора, ці агульнай тэматычнай фармулёўкі, ці наўпрост пытання (прыкладна: «Што значыць быць сапраўдным сябрам?», «Краса прыроды кліча да чысціні душы» (Янка Брыль), «Постаць, варта энцыклапедыі»). Білеты панарамна ахоплівалі школьную праграму па

беларускай літаратуры з улікам узроставай катэгорыі вучняў.

Паспяховымі былі выступленні на патрыятычную і экалагічную тэматыку, у якіх адчуваўся асабісты пачатак, багатая фактура, творчы падыход да традыцыйных праблем. У вусным выказванні некаторыя ўдзельнікі, захапіўшыся агульнымі разважанымі на тэму, забываліся аб грунтоўным падмацаванні ўласных меркаванняў думкамі пісьменнікаў, іх твораў, цытаваннем вершаваных радкоў, нярэдка абмяжоўваючы выступленне толькі спасылкай на прозвішчы 2-3 майстроў мастацкага слова. Але ў параўнанні з мінулагадняй алімпіядай выпадкаў абсалютнай адсутнасці літаратурнага аспекту зафіксавана не было. Вядома, што паводле праграмы на ўроках беларускай літаратуры вучыцца дастаткова колькасць вершаў на памяць, каб пасля паспяхова ўзнавіць некалькі радкоў у якасці « доказы на матэрыялу ». Адчувальны былі хатнія напрацоўкі — разнастайныя « клішэ на тэму », якія ў большай ці меншай ступені адпавядалі абранай тэме выказвання. Замежным грамадзянам (Польшча) бракавала глыбіні літаратурнага кантэксту, хаця выказаныя думкі і разважанні вызначаліся сваёй навізнай, нестандартнасцю погляду на праблему.

З найбольш частых памылак і недахопаў паводле крытэрыяў ацэнкі можна назваць парушэнне памераў выказвання, калі вучань гаварыў вельмі мала, не падмацоўваў меркаванні фактамі і няпоўна раскрываў тэму, парушэнне лексічных, граматычных і арфаэпічных нормаў (наўясць русізмаў, радзей паланізмаў і інш.) Сустракаліся асобныя выпадкі манатоннасці маўлення, інтанацыйнай невыразнасці, адсутнасці фразавых націскаў, што можна патлумачыць моцным хваляваннем і псіхалагічнай напружанасцю.

Настаўнікам, якія займаюцца падрыхтоўкай вучняў да розных этапаў рэспубліканскай алімпіяды па беларускай мове і літаратуры, неабходна праводзіць трэнінгі з паўнаважнасцю рэпетыцыяй адказу на конкурсе « Вуснае выказванне », з падрабязным разборам становаўчых і адмоўных бакоў выступу. Дадатным момантам бачыцца напрацоўка факталагічнага матэрыялу па творах беларускіх пісьменнікаў па асноўных тэматычных кірунках. Асаблівую ўвагу, улічваючы высокі рэспубліканскі ўзровень спаборніцтваў, неабходна надаваць правільнасці і чысціні маўлення, вучыць вольнаму валоданню ўсімі пластамі беларускай

мовы, каб вучань не задумваўся над словам, фразай ці ўвогуле іх пазбягаў. Гэта важна асабліва для навучэнцаў рускамоўных школ і гімназій.

Слабым месцам можна назваць заўважанае пазбяганне выбару фальклорнай тэматыкі, у ведах па якой вучні сумняваліся, а спасылкі на творы вуснай народнай творчасці па літаратурных тэмах рабілі выключна рэдка.

XI клас

Комплексная работа

У комплекснай рабоце літаратурныя заданні прадугледжвалі выяўленне ведаў па тэорыі і гісторыі літаратуры, а таксама ўменне праводзіць літаратурна-навуковы аналіз мастацкага твора.

Часцей удзельнікі алімпіяды правільна вызначалі літаратурна-мастацкія напрамкі па пэўных імёнах пісьменнікаў і асветнікаў, паводле гісторыка-культурных рэалій і фактаў. Аднак была заўважана блытаніна пры вызначэнні такіх напрамкаў, як сентыменталізм і рамантызм, што выклікана часовай блізкасцю іх у беларускай літаратуры і наяўнасцю асобных рыс гэтых напрамкаў у межах творчасці аднаго пісьменніка.

Пры выкананні задання № 9 школьнікі паказалі добры чытацкі вопыт і ў асноўным правільна называлі аповесці і раманы В. Быкава. Указанне неіснуючых твораў або недакладнае называнне існуючых сустракаліся дастаткова рэдка.

Пры аналізе верша Н. Гілевіча асноўныя праблемы былі звязаны з вызначэннем формы і памеру твора. Варта звярнуць увагу, што памерам верша называецца колькасць стоп у вершаваным радку. Школьнікі ж пазначалі толькі назву стапы: *ямб* замест патрэбнага *5-стопны ямб*.

Водгук на мастацкі твор

Для водгуку ў X класе быў прапанаваны верш « Радовішча » М. Аўрамчыка, пісьменніка, які сёлета адзначыў свой 95-гадовы юбілей.

Пры ацэнцы водгуку ацэньвалася ўменне выяўляць асноўную тэматыку і праблематыку твора, аўтарскую пазіцыю, уменне абгрунтаваць прачытанае, вызначаць ролю сюжэта, кампазіцыі, мастацкіх сродкаў выразнасці, моўнае і кампазіцыйнае афармленне водгуку, пісьменнасць і творчы характар работы.

Верш « Радовішча » адносіцца да філасофскай лірыкі. У ім расказваецца пра жыццёвыя

скарбы, закранаюцца праблемы пошуку асобы ў жыцці, бясконцасці адкрыццяў таямніц у прыродзе і чалавеку, праблема выбару, гармоніі чалавека і прыроды. На другім плане — экалагічная тэма і, магчыма, матыў еднасці славян («даў многія парасткі ў мове славян»). Канкурсанты ў асноўным справіліся з вызначэннем тэмы і ідэі твора. Тым не менш, некаторыя, «зачапіўшыся» за фразу «як корань ад гэтага слова», сцвярджалі, што верш прысвечаны стану беларускай мовы: «Аўтар параўноўвае вялікую плошчу распаўсюджвання радовішчаў карысных выкапняў з той колькасцю слоў, якія ўтварыліся ад такога, здаецца, простага, але ў адначасе і шматграннага слова “паклад”». Або: «Неабавязкова ведаць шмат славянскіх моў, дастаткова ведаць хаця б адну — у любой з іх мы знойдзем гэты корань. Напрыклад, у беларускай мове слова “паклады” перагукаецца са словам “пакласці”, значыць, паклады — гэта тое, што нехта паклаў». Гэта цалкам няправільныя вызначэнні, калі ўлічыць агульны змест твора.

Пры абгрунтаванні прачытанага толькі зрэдку назіралася дэманстрацыя чытацкага вопыту, амаль заўсёды адсутнічалі звесткі пра аўтара (гэта тлумачыцца адсутнасцю твораў М. Аўрамчыка ў школьнай праграме). А прыведзеныя паралелі з іншымі творамі часам выглядалі недарэчнымі, неабгрунтаванымі і штучна прывязанымі: «“Душэўных пакладаў знаходжу ўруцінку”, — чытаю я радок М. Аўрамчыка і раптам уяўляю Папялушку перад рассыпанымі крупамі, якія ёй трэба было разабраць» [гут і далей пры цытаванні захоўваецца аўтарская арфаграфія і пунктуацыя].

Пры вызначэнні выяўленчых сродкаў удзельнікі алімпіяды толькі называлі іх, але не заўсёды інтэрпрэтавалі гэтыя сродкі як спосаб раскрыцця аўтарскай задумы.

Амаль ніхто са школьнікаў не звярнуў увагу на кампазіцыйныя асаблівасці верша, у якім можна вылучыць дзве часткі: у першай апісваецца прырода, у другой — чалавек; паэт пераходзіць ад апісання прыродных скарбаў да гаворкі пра духоўныя скарбы чалавека.

Хочацца адзначыць, што арфаграфічная і пунктуацыйная пісьменнасць алімпіяднікаў была на надзвычай высокім узроўні. Назіраліся толькі нешматлікія моўныя недакладнасці і недарэчнасці. Напрыклад: «Чалавек, напрыклад, плённа і старанна працуе ў вялікім офісу, і нікому няма справы да таго, з якой нагі ён устаў раніцай ці чаму ў яго на душы дзяруць кошкі»; «Сёння чалавек даследуе столькі галін свету, што нават пералічыць іх наўрад ці хто возьмецца».

У змесце водгуку ў асноўным прысутнічалі ўсе неабходныя кампаненты такога віду работы (гісторыка-культурны кантэкст, паралелі з іншымі творамі, выяўленне ўласнай пазіцыі), але водгукі найчасцей мелі традыцыйныя, стандартныя формы і не насілі творчы характар.

Вуснае выказванне

Пры ацэнцы вуснага выказвання ацэньваліся адпаведнасць выказвання абранай тэме, яго лагічнасць і будова, культура і эфектыўнасць маўлення і тэхніка прамаўлення.

Іншыя правіла, школьнікі правільна разумелі прапанаваную для выказвання тэму, хаця і не заўсёды належным чынам яе раскрывалі.

Кампазіцыйная будова выказвання мела класічную форму: уступ, асноўная частка і заключэнне. Тым не менш, у некаторых выпадках заключэнне мела фармальны характар або нават зусім адсутнічала. Таму пры падрыхтоўцы да алімпіяды трэба асаблівую ўвагу надаваць уменню лагічна завяршаць сваё выказванне.

Вучні прадэманстравалі чысціню і нарматыўнасць маўлення. Аднак не так часта сустракаліся сапраўдныя арыгінальнасць і артыстызм, якія неабходны для эфектыўнага прамаўлення. Найчасцей арыгінальнасць праяўлялася ў прамаўленні стоячы.

Асноўныя недахопы вуснага выказвання заключаліся ў няўменні ўдзельнікаў алімпіяды імправізаваць і ў моцнай іх залежнасці ад хатніх «загатоўак», якія вучні не заўсёды добра прыстасоўвалі да прапанаванай для выказвання тэмы.